

Анатолій Колісниченко

ВАСИЛЬ ФАЩЕНКО: ФЕНОМЕНОЛОГІЧНІСТЬ ПОСТАТІ ТА ПОСТУПУ

В літературознавчому етюді автор робить спробу простежити вплив феноменології на творчі пошуки й відкриття видатного українського критика та літературознавця, лауреата Національної премії ім. Т. Г. Шевченка В. В. Фащенко.

In his critical study author trying to retraced influence of phenomenology on creative searches and discoveries of V. V. Fashchenko, famous ukrainian literary critic, Shevchenko National revard prize Winner.

Безумовно, духовно-естетичний світ Василя Фащенко владав талантом, рисами й ознаками неповторної феноменологічності, кажучи словами Ж.-П. Рішара, в сутності нашого видатного літературознавця “... завжди... жив дар..., **потреба вийти поза**: щоби дійти самого себе, він мусив покидати себе, віддаватися безмірові предметів, людей, краєвидів... Відкриття світу саме таким чином відповідає... пориванню власного “я” в далечінь... Такий феноменологічний, комплексний погляд “миттю проникав крізь сцени і постаті”; це природа такої внутрішньої чутливості дослідника-інтерпретатора, яка моментально опановує найменшу подробицю; це “мова, котра блискавично і водночас невимовне... осягає предмет дослідження” [3].

Ясна річ, на становленні “елітарного стилю” Фащенкокових студій про літературні процеси позначилася і неокласична, часами модерна школа Миколи Зерова, і строгий, виважений аналітизм Сергія Єфремова, символізований інтуїтивізм Віктора Шкловського та авангардизований структуралізм Юрія Лотмана та багатьох інших вітчизняних і зарубіжних дослідників літератури. Видається, з тих усіх багатств В. Фащенко обрав пластичність і гнучкість дійсно діалектичного мислення, що багатовекторно було націлене зовсім не на культивованій у соцреалістичному літературознавстві омертвілий вже конформізм, на-

впаки, теоретику й історика літератури завжди був притаманний, певний в собі **стабільний світогляд**, вимножений на численні **теоретичні прориви** крізь “соціо-вульгаризовані табу” до живої істини, до реальних процесів у вітчизняній літературі, надто в бунтівну пору шістдесятників. Адже **драматичний часоділ XX і XXI століть** надзвичайно оновлював й напружував духовне життя України, і, безумовно, ці ритми майбуття, громовиці грядущої свободи та майбутнього Національного Відродження Фащенко вловлював, вітав і безмежно радів їм, як і Василь Стус, Іван Дзюба, Іван Світличний, Михайлина Коцюбинська, Віктор Іванисенко, Євген Прісовський, Валентин Мороз, Маргарита Малиновська та інші представники національно-демократичного напрямку в нашому літературознавстві, літературі й мистецтві загалом.

Дієвий феномен Василя Фащенко і в тім, що він не фразою красною, а всім своїм мислительним життям повноцінно жив не тільки благими передчуттями неодмінних змін у суспільстві, а подвижницькою літературознавчою, педагогічною і громадською працею наближав оті тектонічні духовно-ідеологічні зрухи в Україні.

Мені видається, що в своїм запорізькім, лицарськім краю, виповненім по вінця “історичною енергетикою”, **Фащенко вже народився Фащенком!** Бо в ідеалі той преславний, доленосний край, здається, не “має права” “моделювати” та “програмувати” інших людей і діячів.

І вже у двохтомовій праці про українську новелу (до Фащенко майже незораний, цілинно лежав той пласт національної літератури), вже в тій заголовній для літературознавця обширній студії прозначаються стратегічні, крізьжиттєві, надійно стійкі, новаторські в багатьох моментах принципи аналізу та інтерпретації твору, котрі згодом стануть вирішальними і плідними для Фащенко. Тут чи не найголовніше: сам підхід до предмета аналізу; камертон, настрої душі дослідника — і “естетична душа” аналізованого явища, предмета, події чи ж то характеру героя; отой, вже заїжджений сучасними дослідниками “кут зору”, але котрий у Фащенко звучав дійсно як феноменологічна категорія: не-офітно-первісно, свіжо й часто несподівано-плідно. Тому студії Василя Фащенко, навіть молодого, як правило, **іманентно евристичні**: в них, як у символі чи символічному, часто прихована чарунка таїни, не-домов-ле-но-го до кінця, елементу, вкрай необхідного як для роману чи новели, так і для глибокої теоретичної роботи. За Гуссерльом, згодом за Фащенком, подібні процеси є “перетворення інтенційованого, не-

ясного або “затемненого” смислу в “очевидність чистої можливості”, об’єктивних логічних формулювань в живі інтенції логіки... Такий метод передбачає дослідження інтенціональності вченого, з якої виникає об’єктивний стан конкретної наукової теорії” [1].

В нашому випадку (а, як відомо, такі випадки за часів соцреалізму драматично переходили в систему), виходячи з резонансних публікацій найперших монографій В. Фащенко “Новела і новелісти” та “Із студій про новелу”, і сам автор, а за ним читач достеменно усвідомлювали, наскільки тексти цих знакових праць не-до-мов-ле-ні (в причини вимушеності, під нахабним тиском комуноідеології і жорстокої зацензурованості літпроцесу взагалі); такі препаровані студії, з насильно вилученими з них найталановитішими явищами, найзначимішими іменами прозаїків пори Розстріляного Відродження Миколи Хвильового, Валер’яна Підмогильного, Івана Багряного, Тодося Оємачки, Віктора Петрова, Михайла Івченка, нарешті — Володимира Винниченка... не тільки творили в душі автора неповноцінну, абсолютно неповну пізнавальну картину; такий некомфортний внутрішній стан літературознавця переростав у нестерпну катастрофічну екзистенційовану каторгу (достеменно, не з оповідей сторонніх знаю ті стани душі та мислення Василя Фащенко, адже і сам починався як учень його вже піввіку тому...); і найталановитіші, найморальніші представники насамперед покоління шістдесятників безнастанно шукали виходу-прориву із такої, вкрай абсурдної ситуації. Природно, що процвітали підтекст і читання його “між рядків”, кодування і шифрування найбільш небезпечних місцин і мислей..., все це не оминуло і текстів Василя Фащенко; ясна річ, все це не вивищувало в очах світу нашої теорії та історії красного письменства, навпаки, заганяло її в глухий кут нестерпної безвиході, змушувало до духовних та ідейних відступів, гальмувало вільний лет критичної думки. Так, саме політична ситуація поставила автора діалогії про новелу на грань — бути чи не бути цій аналітичній, новаторській праці, і Василь Фащенко вимушений іти, щоправда, на розумний компроміс: критик все-таки зробив кілька “вставок” про позицію Миколи Хвильового, про т. зв. “український буржуазний націоналізм” Розстріляного Відродження. Власне, зробив се руками Івана Микитенка, добре відаючи, яку зловісну роль відіграв той у катастрофі національного письменства в 20-ті роки. В. Фащенко: “Новела була ареною непримиренної боро-

тьби двох ідеологій. “Червоні етюди” І. Микитенка навально атакували “Сині етюди” М. Хвильового. Сам Микитенко про це розповідав так: “Прочитавши “Сині етюди”, я довго ходив з гнітючим почуттям. Воно здавалось мені почуттям образи. Я почував, що Хвильовий сміється з нас, і сміється якимсь негарним смішком, недобрим, колючим сміхом. Я вирішив писати й собі “етюди”. Тільки назвав їх — у противагу “Синім етюдам” — “Етюди червоні” [4].

Знав би Микитенко — якими “червоними етюдами” проллється і його життя, вслід гекатомбі Хвильового.

І неозброєним оком зримо, на чиєму боці симпатії молодого, ще навіть не сорокалітнього критика з Одеси. В. Фащенко просто тобі “постмодерно” уникає відкритого суду чи осуду Хвильового, він свідомо зрікається ідеологізованої оцінки, постаючи начеб над битвою двох постатей із Розстріляного Відродження. Звісно, що і в такій, вимушено-відчуженій, оціночній позиції присутніла певна частка гріховності, тому зовсім не випадково вже в нові часи літературознавець знову повертається до постаті Миколи Хвильового. Це — своєрідна “самореабілітація”, в гуманістичному розумінні сього слова. Це — знову ж таки виразний “феноменологічний момент” еволюції динамічного світогляду критика: знову повернутися до реалій, здавалось би, раніше осмислених, знову аналітично зануритися у їх багатоаспектність, а головне — самокритично постати над собою, “учорашнім”, перекреслити-знищити “щось” і в собі з минулого заради Істини, само-о-но-ви-ти-ся... На жаль, небагато хто з наших літературознавців (та й просто літераторів) був спроможен на отакий постімперський катарсис. Отож, в есеї “Чия правда, чия кривда? Тарас Шевченко і Микола Хвильовий” вже не Микитенку, а генію Шевченка намагається протистояти Хвильовий. В. Фащенко делікатно, як, видається, робити міг тільки він, цілком обгрунтовано, покладаючись на цілу низку доказових мотивацій, “творить” із “пребуйного” Фітільова зовсім **не супостата** великого Тараса, а знаходить той **спільно-ментальний первокорінь**, що таки більше об’єднує, аніж роз’єднує обох “бунтівників духу” Тараса Шевченка і Миколу Хвильового. Героїка й трагедія громадянської війни, відбита у творах Хвильового, перегукується з “Гайдамаками” Шевченка і змістовно, і структурно. Не про запозичення йдеться, а про компонування текстів за принципом емоційних хвиль і багатоголоссям думок... І Шевченко, і Хвильовий

заглядають у прірву людських душ і жахаються від того, що там діється. Не славу співати кривавому теророві, а кричать від болю за людей, які “впились кров’ю”. Явища національної історії вони розглядають у контексті світової цивілізації, багатой на драми і трагедії. І Шевченко, і Хвильовий своїми національними образами виходили на вселенські обрії. У них була триєдина етична формула рідної історії: національна слава — воля і гідність людини та народу; національна ганьба — рабська психологія і перекинутість на бік сильніших; національна трагедія — поневолення чужими і розбрат між своїми, матеревбивство як разлюднення і самознищення” [5].

В такі ключові, надзвичайно відповідальні “моменти істини” (як оте протистояння двох великих митців: Шевченка і Хвильового) присутніє щось набагато глибинніше від “неминучої риторики” критики, про яку говорить Володимир Панченко в своїй аналітичній есеї “Восьмикнижжя Василя Фащенко: від історії новели — до таємниць характеру”. В кого, в кого, а у В. Фащенко абсолютно відсутня ота літературознавча “риторика”, скажу більше — вона генетично ворожа була йому замолоду, і В. Панченко, начеб відчувши неточність власного вислову, моментально вивершує свій критичний період уповні позитивним і ясним узагальненням: “Його (Фащенко — А. К.) висновки щодо індивідуальної поетики провідних українських новелістів якраз і складають чи не найцінніше з того, що є в “диалогії” [2].

Ще одна, цілком феноменологічна риса таланту критика — це неодноразове **заперечення самого себе, до-те-пе-ріш-ньо-го, вчорашнього стану мислення чи ситуації мислительної**, адже на таке необхідно було владати неабиякою інтелектуальною силою і сміливістю, — і порив у майбутність, нехай і не ясну сповна сьогодні, але таку передчутливо-бажану...

Фащенко — Особистість “після битви”, криваво програної майже на ціле століття. А час по битвах, а ще більше по національних катастрофах народжує філософів, стоїків. Такий стоїчний інтелект свідомо програмує подвижницьку роботу свого духу (не можна не помітити, як від книги до книги, від статті до чергової есеї, наростає по висхідній інтелектуальна напруга того духу). В. Фащенко **внутрішньо рухався до самовдосконалення свого аналітичного мислення і світовираження**. І навіть світ Шевченка Фащенко відкривав нам, іще неопереним студентам, “колумбово”, не ортодоксально і, головне, не з точки зору

марксистської філософії, а фактично виходячи з критеріїв філософії екзистенціалізму. Професор вчив нас бачити себе віддзеркаленими в світі Шевченка, начеб атомами його геніальної поезії. Він свідомо начеб “переселяв” у світ пророка, делікатно натякаючи на максималістське: а ви б змогли отак, як він, витримати нещадні, страшніші самої смерті удари долі?! Ви б порішилися на отаку БИТВУ З ЦЛИМ СВІТОМ?!? (“Режисура” сповна феноменологічна).

Василь Фащенко надзвичайно тонко розумів, що найголовніше — то зорієнтувати душу, націлити її на справи праведні, бо тільки на такому шляху вона, душа, розквітне та стане плодоносити... І повертаючись знову до всепронизливої постаті Тараса Шевченка, світ якого Фащенко поціновував і знав надзвичайно глибоко, він же безнастанно орієнтував нас: шукайте і відкривайте в Шевченкові щось більше (а він владає ним!) за хрестоматійного революціонера-демократа, за замацьованого інтернаціоналіста. Бо є інші, важливіші в нім “простори”...

Праці і лекції Василя Фащенко “мислячі”: він не оповідав, не розповідав, навіть не дозволяв собі звільна імпровізувати, а подавав істину в її многотрудній, феноменологічній генезі, в становленні, у “дозріванні” мислі.

Педагог Фащенко демократично надавав студенту свободу вибору варіантів істини, свободу проб і помилок, “люфт” плюралістичних моделей, естетичних і філософських...

Список використаних джерел

1. Гуссерль Е. Формальна і трансцендентальна логіка. Досвід критики логічного розуму // Зарубіжна філософія ХХ століття. — К.: Довіра. — 1993. — С. 48-81.
2. Панченко В. Восьмикнижжя Василя Фащенко: від історії новели — до таємниць характеру // Історико-літературний журнал. — 2000. — № 5. — С. 3-12.
3. Рішар Ж.-П. Смерть та її постаті // Антологія світової літературно-критичної думки. — Львів, 2002. — С. 209-229.
4. Фащенко В. Новела і новелісти. — К.: Радянський письменник, 1968. — 263 с.
5. Фащенко В. У глибинах людського буття. — Одеса: Маяк, 2005. — 639 с.